

GRAMATIČKO-STILISTIČKE OSOBINE DOVE U KUR'ANU

Mustafa JAHIĆ

UDK 811.411.21'36'38:28-23

SAŽETAK: Rečenice kojima se izriče molba upućena Allahu često se radi postizanja stilistički efektnijeg iskaza i istovremeno dodatnog značenja iskazuju u formi u kojoj njihova unutarnja struktura odstupa od uobičajenog načina izražavanja. Ova se odstupanja realiziraju najčešće kao promjena reda riječi (*taqdīm wa ta'hīr*), koroboracija (*ta'kid*) riječi, sintagme ili cijele rečenice, zatim elidiranje dijelova rečenice (*hadf*), upotreba riječi u determiniranoj i nedeterminiranoj formi (*ta'rif wa tankīr*), restrikcija (*qaṣr*), konciznost (*iḡāz*) i, na kraju, opširnost (*iṭnāb*) u izražavanju. Osim toga, i same molidbene rečenice pokazuju svoje posebne gramatičko-stilističke osobenosti kroz način njihovog nizanja u širem molidbenom iskazu, koji može biti bez veznika (*faṣl*) i sa veznikom *wa* (*waṣl*). Navedena sintaksičko-semantička svojstva, koja se označavaju i kao gramatički stilovi (*asālib nahwiyya*) predstavljaju gramatičko-stilistička obilježja i jezika Kur'ana tako da se ostvaruju i u kur'anskim molidbenim iskazima, čime se uz očuvanje osnovnog značenja takvoga iskaza, postiže stilistički efektniji iskaz i bolje razumijevanje dove. Zbog toga će se u ovome radu govoriti uglavnom o navedenim gramatičkim stilovima kao posebnim unutarnjim, gramatičkim i stilističkim obilježjima kur'anskih dova kao posebne vrste molidbenih iskaza.

Ključne riječi: Kur'an, dova, gramatički stilovi, molidbene rečenice, sintaksička semantika, gramatičko-stilističke osobine

Uvod

Rečenice kojima se izriču dove u Kur'anu označavaju se kao molidbene (*ḡumal du'ā'iyya*), a iskazuju se u formi imperativnih, prohibitivnih i interogativnih rečenica. Sve ove rečenice definiraju se kao zahtijevne performativne rečenice (*ḡumal inšā'iyya ṭalabīyya*) u kojima se, isključujući vremensku dimenziju i mogućnost izricanja istinitog ili lažnog sadržaja, performativno izražavanje izriče u značenju zahtjeva ili molbe (*inšā' ṭalabī*) da se uradi nešto što do vremena njenoga izricanja nije učinjeno. Tako se i molidbenim rečenicama, bez obzira u kojoj od navedenih formi bile iskazane, govorno lice u metaforičkom značenju imperativa (*amr*) ili prohibitiva (*nahy*) skrušeno

i ponizno obraća Uzvišenom Allahu moleći Ga da udovolji njegovoj molbi. Osim naprijed navedenih rečenica, dova može biti iskaza i u formi izjavnih rečenica (*ḡumal ḥabariyya*), koje u tom slučaju izriču značenje performativnog iskaza (*lafẓ inšā'i*). Zahvaljujući različitoj sintaksičkoj strukturi, navedene vrste rečenica, osim posebnog značenja, svaka na svoj način, predstavljaju i poseban stil performativnog iskaza (*uṣlūb inšā'i*) koji se odlikuje specifičnim gramatičko-stilističkim osobinama.¹

Molidbene rečenice pokazuju svoju gramatičko-stilističku vrijednost

i kroz način njihovog nizanja u širem molidbenom iskazu, koji može biti bez veznika (*faṣl*) i sa veznikom *wa* (*waṣl*). Naročite gramatičko-stilističke vrijednosti molidbene rečenice pokazuju kroz različite promjene svoje unutarnje strukture, kao što su promjena reda riječi (*taqdīm wa ta'hīr*), upotreba različitih sredstava koroboracije (*ta'kid*), elidiranje dijelova rečenice (*hadf*), upotreba riječi koje izražavaju determinirana značenja ili riječi koje izražavaju nedeterminirana značenja (*ta'rif wa tankīr*), zatim restrikcija (*qaṣr*), konciznost (*iḡāz*) i opširnost (*iṭnāb*), čime se osim stilistički lijepog

¹ O navedenim vrstama molidbenih rečenica i njihovim sintaksičkim karakteristikama govorili smo u našem radu:

“Lingvistički aspekti dove u Kur'anu”, objavljenom u časopisu *Novi Muallim*, jesen 2015, god. XVI, br. 63, str. 106-114.

i rječitog izražavanja dove omogućuje i bolje razumijevanje njenog značenja.

Navedene sintaksičko-semantičke kategorije, o kojima u ovome radu želimo govoriti, predstavljaju posebna unutarnja, gramatičko-stilistička obilježja arapskoga književnog jezika, uključujući i jezik Kur'ana, a izučavaju se u okviru sintaksičke semantike (*'ilm al-ma'ānī*), posebne grane arapske stilistike (*'ilm al-balāga*), te se zbog toga označavaju i kao gramatički stilovi (*asālīb nahwiyya*).

Nizanje rečenica

Molidbene rečenice pokazuju posebne gramatičko-stilističke karakteristike i kroz način njihovog nizanja u dovi, kao širem molidbenom iskazu, tako što mogu biti međusobno povezane odgovarajućim veznikom (*waṣl*) i nizane bez veznika (*faṣl*). Obje vrste navedenih rečenica spadaju u nezavisnosložene rečenice, s tim što se rečenice prve vrste označavaju kao sindetske ili veznike (*ḡumla al-waṣl*), odnosno sastavne nezavisnosložene, a rečenice druge vrste asindetske ili bezveznike (*ḡumla al-faṣl*), odnosno rastavne nezavisnosložene rečenice.

To znači da druga rečenica u obje vrste ovakve strukture može biti samo ona koja je u sintaksičkom pogledu nezavisna u odnosu na prvu rečenicu. Ovakve rečenice se zbog toga u arapskoj gramatici definiraju kao rečenice koje nemaju fleksiju pojedinačne riječi (*ḡumla lā maḥall labā min al-i'rāb*) i umjesto njih ne može stajati pojedinačna imenica u odgovarajućem padežu.²

Međutim, obje vrste navedenih rečenica u njihovom rečeničnom

nizu povezuje zajednički unutarnji, značenjski imenitelj (*ḡāmi' hayālī*) koji utječe na uspostavljanje posebne vrste njihovog međusobnog odnosa, povezanosti i srodnosti, zavisno od konteksta u kome se iskazuju i sistema u okviru koga se realiziraju. Od toga zavisi i posebno značenje svake pojedinačne rečenice u takvome iskazu i značenje iskaza u cjelini.³

Sindetske rečenice

Sindetske rečenice (*ḡumla al-waṣl*) su česte u kur'anskim dovama s obzirom na poziciju i funkciju koju dova ima u islamu. Ovakve rečenice vezuju se, uglavnom, sastavnim veznikom *wa* koji ima isključivo funkciju povezivanja. Drugi veznici (*fa*, *tumma*, *hattā*, *lākin* (*na*), *lā*, *bal*, *am* i *aw*) ne koriste se u ovakvim rečenicama zato što, za razliku od veznika *wa*, osim povezivanja izražavaju i dodatna značenja, kao što su: neposredno slijeđenje (*tartīb ma'a ta'qīb*), slijeđenje u intervalima (*tartīb ma'a tarāhī*), cilj (*ḡāya*), suprotnost (*istidrāk*), negacija (*nafy*), izbor (*tahyīr*) i sl., čime se mijenja i karakter rečenica koje povezuju.⁴

Obraćajući se dovom Stvoritelju molitelj (*dā'i*) sa svojim Stvoriteljem uspostavlja neposrednu komunikaciju zbog čega moliteljem ovladava njegova ljudska priroda ispunjenja žudnjom prema svome Gospodaru tako da u posebno zanosnom stanju niže više međusobno povezanih rečenica, nekada tri, četiri ili više, u kojima iskazuje potrebu za više različitih stvari, kao u ajetima:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ
وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ
وَأَجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ۝ وَأَغْفِرْ

al-Ḥaṭīb al-Qazwīnī, *al-Īdāh fī 'ulūm al-balāga: al-ma'ānī wa al-bayān wa al-badī'*, Waḍa'ah ḥawāših Ibrāhīm Šamsuddīn, al-Tab'a al-ūlā, Dār al-Kutub al-'ilmīyya, Bayrūt, 1424/2003, 118-120. Šabbāh 'Ubayd Darāz, *Asrār al-faṣl wa al-waṣl fī al-balāga al-qur'āniyya*, al-Tab'a al-ūlā, Maṭba'a al-Amāna, Šibrā (Cairo), Miṣr, 1406/1986, 55 i 68-69.

⁴ Darāz, *Asrār al-faṣl wa al-waṣl...*, 17.

⁵ Faḍl Ḥasan 'Abbās, *al-Balāga: funūnubā wa afnānubā: 'ilm al-ma'ānī*, Dār

لِإِيَّائِهِ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝ وَلَا تُخْزِنِي
يَوْمَ يُبْعَثُونَ

Gospodaru moj, podari mi mudrost i uvrsti me među dobre i učini da me po lijepom spominju oni što će poslije mene doći, i učini me nasljednikom džennetskih blagodati – i ocu mome oprosti, on je jedan od zalutalih – i ne osramoti me na Dan kad će ljudi oživljeni biti (al-Šu'arā', 83-87)!

Zbog toga što se u svakoj rečenici u navedenim ajetima moli za različite stvari, takve se rečenice moraju vezati sastavnim veznikom *wa*.

Asindetske rečenice

Asindetske rečenice (*ḡumla al-faṣl*) predstavljaju niz od dvije rečenice između kojih nema veznika, kao u ajetu:

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
Gospodaru naš, primi od nas; Ti, uistinu, sve čuješ i sve znaš (al-Baqara, 127)!

S obzirom na to da u ovome slučaju druga rečenica ne izražava novo značenje koje bi se razlikovalo od značenja prethodne rečenice, nego u semantičkom smislu predstavlja dio takve rečenice, između ove dvije rečenice postoji unutarnja veza, jača od veze koja se postiže veznikom *wāw*. Jaču povezanost ovakvih rečenica osigurava i kauzalno značenje druge rečenice koja objašnjava uzroke ili razloge onoga što se iznosi u rečenici koja joj prethodi. Tako gore navedeni ajeti znače kao da glase: رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا لِأَنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "Gospodaru naš, primi od nas, jer Ti, uistinu, sve čuješ i sve znaš!"⁵ Zbog toga što druga rečenica u ovakvim primjerima svojim značenjem

al-Furqān li al-našr wa al-tawzī', al-Tab'a al-rābi'a, Irbid – al-Urdun (Jordan), 1417/1997, 403-408. Bahiyya bint Ḥamid al-Lihyānī, *al-Du'ā' fī al-Qur'ān al-Karīm, asālībuh wa maqāšiduh wa asrārūh*, Baḥṭ muqaddam li al-ḥuṣūl 'alā daraḡa al-māḡistīr fī al-balāga wa al-naqad, Ḡāmi'a Umm al-Qurā, Kulliyya al-luḡa al-'arabiyya, Makka al-Mukarrama, 1422/2001, 221. Dostupno na: <http://ar.islamway.net/book/9579/>. Darāz, *Asrār al-faṣl wa al-waṣl...*, 104-105.

² Suprotno njima, rečenice koje imaju fleksiju pojedinačne riječi prema sintaksičkoj funkciji koju zauzimaju u složenom rečeničnom nizu (*ḡumla labā maḥall min al-i'rāb*) i mogu se iskazati pojedinačnom imenicom u padežu koji odgovara njihovoj poziciji u takvome iskazu (subjekt, predikat, objekt i druge vrste dopuna), predstavljaju zavisnosložene rečenice i one ne mogu biti u sindetskom i asindetskom odnosu.

³ Ḡalāluddīn Muḥammad b. 'Abdurrah-mān b. 'Umar b. Aḥmad b. Muḥammad

upotpunjuje i koroborira sadržaj prethodne rečenice, između ovakvih rečenica postoji potpuna povezanost (*kamāl al-ittisāl*) tako da druga rečenica u ovome slučaju predstavlja koroborativni dodatak prvoj rečenici.

Budući da molitelj dovom na posebno emotivan način iskazuje želju za ispunjenjem više različitih potreba, pokušavajući ih iskazati u velikom broju međusobno povezanih performativnih rečenica iskazanih, uglavnom, u formi imperativnih i interogativnih rečenica sindetske rečenice se mnogo češće koriste u molidbenim iskazima.⁶

Redoslijed riječi

Promjena redoslijeda riječi (*taqdim wa ta'hīr*) u Kur'anu predstavlja sintaksičko-semantičku kategoriju koja je predmet pažnje islamskih naučnika, prije svega gramatičara i stilističara, od same objave Kur'ana. Promjena redoslijeda riječi ili dijelova rečenice u odnosu na osnovni ili neutralni redoslijed predstavlja važno stilističko sredstvo za postizanje stilistički efektivnijeg i ekspresivnijeg izražavanja, te intenzivnijeg, a nekada i dodatnog značenja iskaza. Uvjetovana je uglavnom pragmatičkim ciljevima, prije svega situacionim kontekstom i stanjem emitenta ili recipijenta poruke. Promjena redoslijeda pojedinih dijelova rečenice najčešće se vrši kada se želi istaći značenje određenog dijela rečenice s obzirom na njegovu trenutačnu važnost ili njegov odnos prema drugom dijelu rečenice. S obzirom na to da navedena pojava predstavlja gramatičko-stilističku osobenost kur'anskog jezika i stila, te dokaz njegove nenadmašnosti i neimitativnosti (*i'ğāz al-Qur'ān*), ona je prisutna i u ajetima kojima se izriče dova, a javlja se među riječima između kojih ne postoji odnos rekcije (*'amal*) i među riječima između kojih postoji takav odnos.

Redoslijed riječi između kojih ne postoji odnos rekcije određuju, uglavnom, kontekst uvjetovan određenim kriterijima ili posebni stilističko-umjetnički razlozi. S obzirom na to da kod ovakvog redoslijeda ne postoji gramatički normiran red riječi, redoslijed riječi u ovom slučaju određuju isključivo veća pažnja ili poseban interes za preferiranje određenog reda, uglavnom, radi jasnijeg i preciznijeg izražavanja, čime se postiže i stilistički efektivniji iskaz. Redoslijed riječi u ovome slučaju utvrđuje se, uglavnom, prema uzročno-posljedičnim, hronološkim ili prirodnim kriterijima. Tako se u ajetu:

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً

A ima i onih koji govore: – Gospodaru naš, daj Ti nama dobro na Ovome i na Onome svijetu (al-Baqara, 201)!

riječi الدنيا (Ovaj svijet) nalazi prije riječi الآخرة (Onaj svijet) zbog toga što Ovaj svijet predstavlja mjesto rada, a Onaj svijet mjesto obračuna za rad na Ovome svijetu. Tako je u ovom slučaju, osim uzročno-posljedičnog kriterija redoslijed riječi u rečenici utvrđen i prema hronološkom kriteriju.

Međutim, u ajetu:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

I oni koji govore: – Gospodaru naš, podari nam u ženama našim i potomstvu našem radost očima i učini da budemo predvodnici bogoboja-znih (al-Furqān, 74)!

riječi الأزواج (žene) i الذرية (potomstvo) nalaze se u prirodnom redoslijedu.

Međutim, u ajetu:

رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ

Gospodaru moj, učini ovo mjesto sigurnim gradom, i opskrbi plodovima stanovnike njegove (al-Baqara, 126)!

redoslijeda riječi u Kur'anu uopće opširno se govori u: Maḥmūd al-Sayyid Šayḥūn, *Asrār al-taqdim wa al-ta'hīr fi luḡa al-Qur'ān al Karīm*, Dār al-Hidāya li

riječ الأمن (sigurnost) došla prije riječi الرزق (opskrba) kao rezultat uzročno-posljedičnog kriterija budući da samo u siguran grad može dolaziti opskrba u vidu zarade od trgovine.

U određivanju redoslijeda riječi između kojih ne postoji odnos rekcije mogu učestvovati i drugi kriteriji, kao u Musaovoj dovi:

رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَئَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ

Gospodaru naš! Ti si dao faraonu i uglednicima njegovim sjaj i bogatstva na Ovome svijetu, da bi oni, Gospodaru moj, vodili u stranputicu s Puta Tvoga! Gospodaru naš, uništi bogatstva njihova (Yūnus, 88)!

U ovome ajetu riječ الزينة (raskoš) nalazi se prije riječi الأموال (bogatstva) vjerovatno zato što se raskoš manifestira u vidljivim stvarima koje često zasljepljuju i očaravaju, dok bogatstva predstavljaju skrivene stvari čiji se utjecaj često i ne vidi. Tako je u ovome slučaju prioritet imalo vidljivo u odnosu na skriveno.⁷

Promjena redoslijeda riječi među riječima između kojih postoji odnos rekcije (*'amal*) realizira se uglavnom na dva načina, kao dolazak rektuma (*ma'mūl*) prije njegovog regensa (*'amil*) ili dolazak jednog rektuma prije drugog rektuma, čija je izvorna pozicija u rečenici prije prvog rektuma.

Dolazak rektuma prije njegovog regensa može se, između ostalog, realizirati u formi inverzije direktnog objekta (*maf'ūl bihi*), kao rektuma i glagola (*fi'l*), kao njegovog regensa, kao u ajetu:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

Samo se Tebi klanjamo i samo od Tebe pomoć tražimo (al-Fatiḥa, 5)!

u kome se navedenom promjenom redoslijeda riječi, prije svega, postiže restrikcija značenja tako što se čovjek može i treba klanjati isključivo Allahu i samo od Njega, također, može i treba

al-ṭibā'a wa al-naṣr wa al-tawzi', al-Qāhira, 1983, 79-99 i Fāḍil Šāliḥ al-Sāmarrā'i, *al-Ta'bīr al-Qur'ānī*, Dār 'Amār, al-Tab'a al-ḥāmisa, 'Ammān, 1428/2007b, 51-74.

⁶ Bahiyya al-Liḥyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 223-224.

⁷ Bahiyya al-Liḥyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 97-101. O ovoj vrsti promjene

pomoć tražiti, čime se istovremeno iskazuje i jačina vjerovanja u Allaha kao jedinog Pomagača.⁸

Dolazak jednoga rektuma prije drugog rektuma može se realizirati kao inverzija dva direktna objekta, kao u ajetu u kome se poslanik Musa obraća dovom svome Gospodaru:

وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ۖ هَارُونَ أَخِي

I odredi mi pomoćnika iz porodice moje, Haruna, brata mog (Tā Hā, 29-30)!

U navedenom ajetu došlo je do inverzije direktnog objekta وَزِيرًا (pomoćnika) koji je došao prije objekta هَارُونَ (Haruna) zbog značaja funkcije koju označava objekt وَزِيرًا i zanimanja poslanika Musaa za ovu funkciju, uključujući i pažnju koju joj pridaje. Osim toga, u ovome primjeru došlo je do inverzije i prijedloške dopune لِي koja je došla prije objekta وَزِيرًا mada joj je izvorna pozicija iza ovog objekta (وزيرًا لي من أهلي), a došla je prije zato što se pronominalni sufiks prvog lica u konstrukciji s navedenim prijedlogom odnosi na govorno lice koje je u ovome slučaju važnije od onoga na što se odnosi objekt وَزِيرًا, jer je ono, odnosno poslanik Musa, zadužen za dostavljanje Božije Objave.

U molidbenim iskazima može doći i do inverzije glagola (fi'l), kao predikata glagolske rečenice i indirektnog objekta, odnosno prijedloške konstrukcije (ḡarr wa maḡrūr), kao u ajetu:

رَبَّنَا عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْنَا

Gospodaru naš, samo se u Tebe uzdamo (al-Mumtaḥina, 4).

U ovome ajetu prijedloška konstrukcija عَلَيْنِكَ (u Tebe, na Tebe) kao indirektni objekt došla je prije glagola تَوَكَّلْنَا (uzdamo se, oslanjamo se) čime se postiže restrikcija (qaṣr) značenja uzdanja ili oslanjanja, koje izražava navedeni glagol, isključivo na Uzvišenog Allaha. S obzirom na to da je navedena restrikcija u potpunoj saglasnosti i s izvanjezičkom stvarnosti, ova se restrikcija sa stilističkog aspekta

označava kao stvarna ostvarena restrikcija (qaṣr ḥaqīqī taḥqīqī) u kojoj se osobina "uzdanja" ili "oslanjanja" ograničava isključivo na Allaha kao restrikcija svojstva na pojam (qaṣr al-sifa 'alā al-mawṣūf). Ovakvim načinom izražavanja postiže se i specifikacija (ihtišās) značenja Allahove jednote (taḥwīd) na način odbacivanja svakoga drugog, osim Allaha, kao nekoga na koga se može osloniti.

Isto značenje postiže se i nastavkom navedenog ajeta: وَإِلَيْكَ أَنبُتْنَا *Isamo se Tebi obraćamo (al-Mumtaḥina, 4)*, u kome se obraćanje ograničava, također, isključivo na Uzvišenog Allaha, čime se istovremeno pokazuje iskrenost i izražava pokajanje samo Stvoritelju. Inverzijom glagola i indirektnog objekta u navedenom i drugim sličnim ajetima, osim restrikcije kao osnovnog cilja ovakvoga izražavanje dove, pokazuje se i stilistička ljepota iskaza, kroz koji se očituje, također, jačina vjerovanja (imān) čovjeka i stupanj njegovog odnosa prema Stvoritelju.

U molidbenim rečenicama može doći do inverzije i prijedloške konstrukcije (ḡarr wa maḡrūr) ili priloške odredbe (zarf) u odnosu na direktni objekt (maf'ul bihi), što uvjetuje kontekst u kome se realiziraju takve dove, kao u slučaju kada se poslanik Musa obraća Allahu:

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ۖ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي

(Musa) reče: – Gospodaru moj, raširi mi grudi moje i olakšaj mi zadatak moj (Tā Hā, 25-26)!

U navedenim ajetima prijedloška konstrukcija لِي (meni) dolazi prije direktnog objekta صَدْرِي (moje grudi) i أَمْرِي (moj zadatak) zato što se korist od širenja grudi i olakšavanja zadatka odnosi isključivo na molitelja (dā'ī) i što se to želi posebno istaći.

Na sličan način tumači se i ajet:

فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

Gospodaru naš, daj nam Svoju milost (al-Kahf, 10),

u kome priloška odredba مِنْ لَدُنْكَ (od Sebe, Svoju) dolazi prije objekta رَحْمَةً (milost) zato što stanovnici pećine trebaju posebnu milost koju im može pružiti samo Uzvišeni Allah. Osim toga, navedeni ajet i stilistički efektnije djeluje od iskaza: آتِنَا رَحْمَةً "Daj nam milost!", kako su stanovnici pećine navedenu dovu mogli iskazati budući da sva stvorenja trebaju Allahovu milost. Međutim, oni mole posebnu i obilnu milost koju im samo Allah može dati i zato svoju molbu iskazuju na navedeni način.⁹

Koroboracija

Značajno gramatičko-stilističko sredstvo molidbenih rečenica predstavlja i koroboracija (ta'kid ili tawkid) kojom se postiže intenzivnije značenje koroboriranog dijela ili cijele rečenice i istovremeno ostvaruje sintaksička skladnost i tečnost kur'anskoga teksta. Korištenje koroboracije povezano je, uglavnom, s određenim potrebama ili ciljevima koji se izricanjem takvoga iskaza žele ostvariti, kao što su otklanjanje sumnji u sadržaj koji se izriče, učvršćivanje vjerovanja ili ubjeđivanje nevjernika u istinitost Objave. Međutim, koroboracija se u navedenom značenju ne koristi u molidbenim iskazima budući da se dovom obraća Allahu koji nije nezalica, kolebljivac niti negator tako da se koroboracija u ovome slučaju ne odnosi na Allaha kao recipijenta poruke nego na govorno lice kao emitentta poruke, koji upućuje dovu svome Stvoritelju. Zbog toga se molitelj u ovakvim rečenicama obraća Stvoritelju koristeći se koroborativnim sredstvima prema ličnim mogućnostima, najčešće koroborativnom partikulom إِنَّ.

U ovome slučaju koroboracijom se, između ostalog, manifestira uvjerenost i ubjeđenost molitelja u sadržaj molidbenog iskaza, koji se nalaze u velikom broju kur'anskih dova, kao u ajetu:

رَبَّنَا إِنَّا أَلَمْنَا نَخْتَارِ وَإِنَّمَا كُنَّا لَكَ دَاعِيَةً

Gospodaru naš, doista onoga koga Ti u vatru uvedeš Ti si ga osramotio (Al-Imrān, 192).

⁸ Munir Maḥmūd al-Musayyari, *Dalālāt al-taqdīm wa al-ta'ḥīr fi al-Qur'ān al-Karīm: Dirāsa taḥlīliyya*, Maktaba Wahba, al-Ṭab'a

al-ūlā, al-Qāhira, 1426/2005, 163-164.

⁹ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 103-110.

Osim uvjerenosti i potpune ubijednosti u sadržaj iskaza, u navedenom ajetu ističe se i silina straha od onoga što se nagovještava sadržajem ajeta.

Ista vrsta značenja izriče se i u ajetu:

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Gospodaru naš, primi od nas, jer Ti si, uistinu, Svečujući i Sveznajući (al-Baqara, 127)!

kojim se iskazuje apsolutna uvjerenost poslanika Ibrahima i njegovog sina Ismaila u to da Allah čuje njihove dove i da zna njihovo stanje.

U dovi se upotrebom koroborativnih sredstava nekada moli pomoć od Allaha i istovremeno potvrđuje ljudska slabost i naglašava očajnička potreba za Allahovom pomoći, kao u ajetu u kome poslanik Musa upućuje dovu Allahu, u kojoj ističe vlastitu slabost i zbog toga traži Allahovu pomoći u bilo čemu što je dobro za njega:

رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ

Gospodaru moj, ma kakvo mi dobro podario, ono mi je stvarno potrebno (al-Qaṣaṣ, 24)!

Koroboracijom se u molidbenim iskazima nekada pojačava traženje oprosta, pokajanje i vraćanje islamu, kao u ajetu:

إِنِّي تَبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

Ja se, zaista, kajem Tebi i ja sam, zaista, jedan od muslimana (Tebi predanih) (al-Aḥqāf, 15),

u kome molitelj kroz koroborativnu formu iskaza izriče pokajanje i pripadnost islamu kajuci se i tražeći oprost za ono što je učinio, iskren u odlučnosti da čini samo dobra djela.¹⁰

Determinacija i nedeterminacija

Determinacija (*ta'rif*) i nedeterminacija (*tankir*) predstavljaju, također, značajna stilistička sredstva kojima se, s obzirom na njihovu raznovrsnost, naročito determinacijom,

osim stilističkih efekata postižu i različita značenja. Njihova upotreba prisutna je u velikom broju kur'anskih ajeta uključujući i dove kao molidbene iskaze.

Determinacija

Determinacija se postiže u kur'anskim dovama na više načina: ličnom zamjenicom (*damir*), odnosnom zamjenicom (*ism al-mawṣūl*), pokaznom zamjenicom (*ism al-išāra*), genitivnom konstrukcijom (*idāfa*), vlastitom imenicom (*alamiyya*) i određenim članom (*lām al-ta'rif*). O navedenim vrstama determinacije govore i gramatičari, ali s morfološko-sintaksičkog aspekta. Međutim, stilističari ove, u osnovi gramatičke kategorije, posmatraju sa sintaksičko-semantičkog aspekta istražujući njihov gramatičko-stilistički potencijal uključujući i izvantekstualni, odnosno pragmatički aspekt analize. S obzirom na to da govorno lice, pored želje za jasnim i elokventnim izražavanjem, di bi ostvarilo određeni cilj mora dobro poznavati i razlike u značenjima koje se navedenim sredstvima determinacije postižu, stilističari posebno insistiraju na odabiru načina determiniranja.¹¹

Najčešće determiniranje u molidbenom iskazu u Kur'anu javlja se upotrebom ličnih zamjenica, motivirano, uglavnom, željom za konciznošću (*iḥtišār*) u izražavanju, kao u ajetu:

فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

A ti reci: – Meni je dovoljan Allah, nema boga osim Njega; samo se uzdam u Njega, On je Gospodar Arša (svemira) veličanstvenog (al-Tawba, 129)!

u kome se ličnom zamjenicom trećeg lica jednine muškog roda هو, koja se odnosi na Gospodara Svevišnjeg, upotrijebljenom dva puta, postiže koncizno izražavanje.

Slično značenje ostvaruje se i pronominalnim sufiksom prvog lica jednine, kao u ajetu:

رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مَخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا

Gospodaru moj, učini da umrem, a da si Ti zadovoljan mnome i učini da iz mrtvih ustanem, a da si Ti zadovoljan mnome, i daruj mi od Sebe snagu koja će mi pomoći (al-Isrā', 80)!

Upotreba ličnih zamjenica može biti motivirana i željom za postizanjem restriktivnog značenja (*qaṣr*), kao u ajetu:

رَبَّنَا لَا تَزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Gospodaru naš, ne dopusti srcima našim da skrenu, kada si nas već na Pravi put uputio, i daruj nam Svoju milost, jer samo si Ti, uistinu, veliki Darodavalac (Al Imrān, 8)!

Determinacijom rastavljenom ličnom zamjenicom drugog lica jednine u اَنْتَ u navedenom ajetu svojstvo darivanja ograničava se isključivo na Allaha. Pored upotrebe intenzivnog oblika فعال za označavanje Allaha kao najvećeg darodavatelja (وَهَّاب), svojstvo ovakvoga darivanja, ograničeno isključivo na Allaha, pored determiniranja subjekta ostvareno je i determinacijom predikata, zbog čega je između njih došla odgovarajuća rastavljena lična zamjenica اَنْتَ kojom se postiže dodatna determinacija značenja imenice وَهَّاب (darodavatelj).¹²

S obzirom na to da obraćanje u drugom licu pretpostavlja prisustvo sagovornika u vrijeme dok mu se govorno lice obraća, i u slučaju upućivanja dove Uzvišenom Allah u drugom licu, Njegovo prisustvo se, sukladno islamskom učenju, također, pretpostavlja na način kao da Ga govorno lice vidi dok Mu se obraća.¹³

Determiniranje genitivnom konstrukcijom (*idāfa*) u molidbenim

¹⁰ Ibid., 111-118.

¹¹ 'Abdurrahmān Ḥasan Ḥabannaka al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya: ususuhā wa 'ulūmuhā wa funūnhā wa ṣuwar min taṭbiqātihā bi haykal ḡadīd*

min ṭarīf wa talīd, I-II, Dār al-Qalam – Dār al-Šāmiyya, al-Ṭab'a al-ūlā, Dimašq – Bayrūt, 1416/1996, I, 397. Bahiyya al-Liḥyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 123. Faḍl 'Abbās,

al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā..., 296.

¹² Bahiyya al-Liḥyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 123-124.

¹³ Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnuhā wa afnānuhā...*, 299.

rečenicama prema učestalosti javljanja u Kur'anu slijedi odmah poslije ličnih zamjenica. Ovom vrstom determinacije postiže se konciznost u izražavanju i značenje specifikacije, te veličanje i slavljenje onoga što označava prvi ili drugi član ovakve konstrukcije. Determinacija na ovakav način najčešće se postiže imenicom رَب (Gospodar) kada se nalazi u poziciji prvog člana genitivne konstrukcije s ličnom zamjenicom prvog lica jednine, odnosno množine u poziciji njenog drugog člana. U prvom slučaju Gospodaru se dovom obraća pojedinac moleći Allaha za ono što je dobro za njega, kao u ajetu:

رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

Gospodaru moj, spasi me od nasilničkog i nevjerničkog naroda (al-Qaṣaṣ, 21)!

U drugom slučaju dovom se Gospodaru obraća više ljudi ili grupa ljudi radi ostvarenja određenih zajedničkih želja, kao u ajetu:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا
رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ
عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا
لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

Gospodaru naš, ne kazni nas ako zaboravimo ili što nehotice učinimo! Gospodaru naš, ne tovari na nas breme kao što si ga tovario na one prije nas! Gospodaru naš, ne opterećuj nas onim što ne možemo podnijeti (al-Baqara, 286)!

Često se na ovakav način Allahu obraća i pojedinac tako što upotrebom lične zamjenice prvog lica množine ličnu molbu Uzvišenom Allahu predstavlja kao želju određene grupe ljudi. U oba navedena primjera, determiniranjem imenice رَب (Gospodar), postiže se, također, konciznost u izražavanju i istovremeno Allah kao jedini Gospodar slavi i veliča.¹⁴

Determinacija se postiže i genitivnom konstrukcijom čiji je drugi član imenica s određenim članom, a prvi član imenica خَيْر (dobro), kao u ajetu:

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ
خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

Gospodaru naš, Ti odluku između nas i naroda našeg po istini donesi, jer Ti najbolju odluku donosiš (al-A'raf, 89)!

Imenicom خَيْر, koja se najčešće javlja kao prvi član ovakve konstrukcije aneksije, ističe se Allahova dobrota u smislu darivanja raznih vrsta blagodati kojima Allah dariva Svoje robove, kao što su milost, opskrba, Objava, oprost ili odluka u smislu donošenja presude i razrješenja problema, kao u navedenom ajetu. Iskazivanjem dove na ovakav način slavi se i uzdiže Allahova moć i dobrota, koje Allah pruža Svojim robovima više nego bilo ko drugi.

Često se kao drugi član konstrukcije aneksije u molidbenim iskazima javlja i pronominalni sufiks drugog lica jednine muškoga roda, koji se odnosi na Uzvišenog Allaha, a prvi član imenica آيَات (ajeti, znakovi), kao u ajetu:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو
عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ

Gospodaru naš, pošalji im između njih poslanika, koji će im ajete Tvoje kazivati i Knjizi ih i mudrosti učiti (al-Baqara, 129)!

Ovakvom vrstom determinacije slave se i veličaju Allahovi ajeti zato što su od Njega objavljeni, što ih vjernici slušaju, njihova značenja tumače, vjeruju u njihovu neimitativnost i nenadomjestivost, te vjeruju u ono što se u njima nalazi.

Prvi član ovakve konstrukcije aneksije može biti i imenica رَحْمَة (milost), kao u ajetu:

وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ

I uvedi me, milošću Svojom, među dobre robove Svoje (al-Naml, 19)!

u kome se navedenom imenicom ističe milost kao put ulaska u društvo dobrih Allahovih robova, koje kao uzore treba slijediti.

U poziciji prvog člana konstrukcije aneksije čiji je drugi član pronominalni sufiks drugog lica muškoga roda, koji se odnosi na Uzvišenog Allaha, mogu biti i druge imenice, kao što su نعمة (blagodat) ili سبيل (put), kao u ajetima:

رَبِّ أَوْرِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي
أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ

Gospodaru moj, dozvoli mi da Ti budem zahvalan na blagodati koju si darovao meni i roditeljima mojim (al-Naml, 19 i al-Aḥqāf, 15)!

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا
فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ
عَذَابَ الْجَحِيمِ

Gospodaru naš, milošću i znanjem sve si obujmio; zato oprosti onima koji su se pokajali i koji slijede Tvoj put i sačuvaj ih patnje u vatri (al-Mu'min, 7)!

U prvome ajetu uzdižu se i veličaju neprocjenjive Allahove blagodati koje niko drugi ne može podariti, dok se u drugom ajetu slavi i hvali Allahov put koji vjernici trebaju slijediti i na tom put činiti ono što im je Allah naredio, a kloniti se onog što im je zabranio.¹⁵

Determiniranje odnosnom zamjenicom (ism al-marwūṣul) najrašireniji je način determinacije, kako u Kur'anu tako i u ljudskoj govornoj praksi. Međutim, u kur'anskim dovama nalazi se u znatno manjem broju izražavajući značenja prema kontekstu u kome se izriče. Tako se ovom vrstom determinacije, između ostalog, postiže opisivanje onog što se izriče odnosnom rečenicom, kao u ajetu:

فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ
عَذَابَ الْجَحِيمِ

Zato oprosti onima koji su se pokajali i koji slijede Tvoj put i sačuvaj ih patnje u vatri (al-Mu'min, 7)!

u kome se odnosna zamjenica الذين odnosi na one koji su se pokajali i slijede Put Uzvišenog Allaha i zato zaslužuju dovu meleka, koji mole Allaha da takvim oprosti grijeha i sačuva ih od džehennemske vatre.

¹⁴ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 125-127.

¹⁵ Ibid., 128 – 131. Al-Maydānī, *al-Balāgha al-ʿarabiyya...*, I, 445-450.

Ista vrsta determinacije nalazi se i u ajetu:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا
بِالإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ
آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

Gospodaru naš, oprostí nama i braći našoj koja su nam u vjeri prethodila, i ne dopusti da u srcima našim bude imalo zlobe prema vjernicima; Gospodaru naš, Ti si, zaista, Samilosni i Milostivi (al-Ĥašr, 10)!

Odnosna zamjenica u navedenom ajetu omogućava opisivanje prethodnih generacija braće u vjeri i objašnjenje razloga upućivanja dove za oprost njihovih grijeha, te obavezu muslimana da muslimane prethodnih generacija spominju po dobru i da pokazuju jednaku ljubav prema onima koji su se doselili u Madinu (*muhāġirūn*) i onima koji u Medini otprije žive (*anšār*) i da ih sve jednako veličaju i slave.¹⁶

Determiniranje pokaznom zamjenicom (*ism al-išāra*) omogućuje određivanje pojma na koji se odnosi na način da takav pojam govornom licu, odnosno molitelju izgleda jasan, očevidan i pred njim prisutan u vrijeme dok se dovom obraća Stvoritelju, kao u ajetima:

رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا

Gospodaru moj, učini ovaj grad sigurnim (al-Baqara, 126)!

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ
أَهْلُهَا

Gospodaru naš, izbavi nas iz ovoj grada, čiji su stanovnici nasilnici (al-Nisā', 75)!

Pokazna zamjenica u navedenim ajetima determinira imenice بلد (grad) i القرية (grad) na način kao da molitelj gleda u dotični grad dok se dovom obraća svome Gospodaru. Osim međusobne blizine pojma determiniranog pokaznom zamjenicom i prvobitnog molitelja koji je prvi

izrekao ovakvu dovu, omogućuje se, također, međusobna povezanost takvoga pojma i molitelja koji kasnije tu istu dovu upućuju Allahu na način kao da i oni svojim očima istu stvar gledaju dok se dovom Uzvišenom Allahu obraćaju. Inače, determiniranje pokaznom zamjenicom najrjeđe se javlja u kur'anskim dovama. Spominje se samo na nešto više od deset mjesta u Kur'anu.¹⁷

Determiniranje vlastitim imenicama (*'alamiyya*), također, je prisutno u kur'anskim dovama na više mjesta. Naravno, u najviše slučajeva javlja se vlastito ime Allah zato što se molitelj dovama obraća isključivo Allahu ponavljajući više puta Njegovo ime i što isključivo Allah prima dove molitelja, kao u ajetu:

حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

Meni je dovoljan Allah, nema boga osim Njega; samo se u Njega uzdam, On je Gospodar Vrhovnog Prijestolja (al-Tawba, 129)!

U kur'anskim dovama spominju se i imena Allahovih poslanika, koja se, također, ponavljaju više puta, kao u ajetu:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ
إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ

Hvala Allahu, koji mi je u starosti podario Ismaila i Ishaka; Gospodar moj, uistinu, uslišava molbe (Ibrāhīm, 39)!¹⁸

Imena Allahovih poslanika i vjerovjesnika često se javljaju u kur'anskim dovama zato što se oni i najčešće obraćaju dovama Allahu. Poslanici i vjerovjesnici se u svojim dovama skrušeno i ponizno obraćaju Allahu moleći za pomoć i milost Njegovu kako bi, između ostalog, i na takav način potvrdili svoju ljudsku prirodu, bez obzira na to što među svojim narodom i sljedbenicima svojim zauzimaju visok položaj. Osim toga, oni

svojim dovama predstavljaju primjer sljedbenicima svojim kako i na koji način se dovom treba Allahu obraćati.

Određeni član (*lām al-ta'rif*) kao jedan od naročito značajnih načina determiniranja u arapskom jeziku, prisutan je i u kur'anskim dovama, kojim se, osim različitih značenja koja se ostvaruju zahvaljujući kontekstu u kome se koristi, postižu i posebni stilistički efekti, kao u ajetu:

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Uputi nas Pravim putem (al-Fātiha, 6)!

Imenica الصراط (put) determinirana određenim članom u navedenom ajetu označava Put koji slijede od Allaha Uzvišenog upućeni, odnosno Put koji pretpostavlja prihvatanje islamskih principa i načela u cijelosti, u vjerskom i u praktičnom pogledu. Budući da vodi Allahu i Džennetu, oni koji odaberu ovaj put ne mogu zalutati. Zbog toga sūra *al-Fātiha*, u kojoj se nalazi navedeni ajet, predstavlja najljepšu i najkorisniju dovu koju vjernik može uputiti Uzvišenom Allahu i obavezno se uči na svakom rekatu namaza.

Isto značenje determinacije nalazi se i u ajetu:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ
أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ

I (sjeti se) kada Ibrahim reče: – Gospodaru moj, učini ovaj grad sigurnim i sačuvaj mene i sinove moje da se ne bismo kumirima klanjali (Ibrāhīm, 35)!

Zahvaljujući tome što je determinirana određenim članom imenica البلد (grad) u navedenom ajetu označava Mekku koju je Allah učinio časnom i mjestom čija je sigurnost zagarantirana.¹⁹

Nedeterminacija

Nedeterminacija (*tankir*) kao gramatičko-stilističko sredstvo u arapskom jeziku prisutna je i u kur'anskim

¹⁶ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 135-136. Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I, 430. Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnubā wa afnānubā...*, 307-308.

¹⁷ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 140-141. Al-Maydānī, *al-Balāġa al-'arabiyya...*, I, 426.

¹⁸ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 138-139. Al-Maydānī,

al-Balāġa al-'arabiyya..., I, 413-414. Faḍl 'Abbās, *al-Balāġa: funūnubā wa afnānubā...*, 301.

¹⁹ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 132-133.

dovama, mada u manjoj mjeri u odnosu na determinaciju. Osim što se odlikuju specifičnim stilističkim efektima i posebnim značenjima koja zavise od konteksta u kome se realiziraju, molidbeni iskazi sa nedeterminiranim imenskim riječima predstavljaju, istovremeno, i primjere nenadmašnosti i neimitativnosti kur'anskoga teksta.

Kada molitelj želi prikazati velikim ono što dovom moli, on to najčešće čini nedeterminiranim oblikom riječi. Tako se nedeterminiranim riječima najčešće izražava značenje veličanja (*ta'zim*), kao u ajetu:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي
لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

Gospodaru moj, oprost mi i daruj mi vlast kakvu niko poslije mene neće imati! Ti, uistinu, obilno darivaš (Šād, 35)!

u kome molitelj nedeterminiranom imenicom ملك (vlast) moli Gospodara svoga za tako veliku vlast koju niko osim njega neće imati.

Nedeterminiranim oblikom imenice postiže se i značenje mnoštva (*taktir*), na što ukazuje situacioni ili tekstualni kontekst, kao u ajetu:

فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ

Zato učini da za njima čeznu srca ljudi (Ibrahīm, 37)!

u kome imenica أفئدة (srca) izražava značenje mnoštva tako što se odnosi na srca stanovništva gradova i trgovačkih centara, a razumijeva se iz situacionog konteksta koji određuje prijedloška sintagma من الناس (od ljudi).

Nedeterminacijom se u molidbenim iskazima izražava i značenje malobrojnosti (*taqlil*), kao u ajetu:

وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي

I odriješi uzao sa jezika moga (Tā Hā, 27)!

u kome poslanik Musa ne moli Allaha za potpunu odrješivost jezika, odnosno savršenu rječitost, nego da odriješi samo jedan uzao (عقدة) sa njegovog jezika zato što mu je i to dovoljno da uputi poziv Faraonu. Zbog toga imenica عقدة (uzao) izrečena u nedeterminiranom obliku, uz to zavaljujući

i u kontekstu u kome se iskazuje, izražava značenje malobrojnosti.

Nedeterminirana imenica može izražavati i značenje vrste (*narw'iyya*), kao u ajetu:

فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ

Pa ima li ikakva načina da se iziđe (al-Mu'min, 11)?!

u kome imenica سبيل (način) označava bilo koju vrstu ili način izlaska, odnosno spašavanja nevjernika od Allahove kazne.

Nedeterminiranim oblikom imenica u kur'anskim dovama može se izražavati i značenje općenitosti (*'umūm*), kao u ajetu:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي
مُؤْمِنًا

Gospodaru moj, oprost meni, i roditeljima mojim, i onome koji kao vjernik u dom moj uđe (Nuh, 28)!

u kome nedeterminirana imenica مؤمن (vjernik) obuhvata sve vjernike. Determiniranjem navedene imenice njeno bi se značenje ograničilo na određenu vrstu vjernika.²⁰

Restrikcija

Kur'anske dove se ističu i restriktivnim načinom izražavanja (*qasr*), kojim se pomoću različitih sintaksičkih formi postiže ograničavanje ili sužavanje značenja molidbenog iskaza. Time se na koncizan i koreoborativan način pojačava značenje dove i istovremeno otklanja bilo kakva sumnja u istinitost njenog sadržaja. Među više načina realizacije restrikcije dva su najpoznatija i najraširenija u molidbenim rečenicama: izuzimanje u prostim negacijskim rečenicama (*nafy wa istitnā*) i rečenice s restriktivnim prilogom إِنَّمَا na početku.

Restrikcijom koja se postiže izuzimanjem u prostim negacijskim rečenicama se, osim restriktivnog značenja istovremeno postiže i intenzivnije značenje negacije od svih drugih načina, kao u ajetima:

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَالًّا

I nasilnicima ništa osim zablude ne povećaj (Nuh, 24)!

وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

A nasilnicima ništa osim propasti ne povećaj (Nuh, 28)!

Naime, poznato je da su vjervjesnici bili posebno izloženi nasilju i nanošenju boli od strane vlastitog naroda. Tako i vjervjesnik Nuh nakon što je godinama pozivao svoj narod Allahovoj vjeri koristeći se raznim sredstvima i načinima ubjeđivanja i nakon što je veoma mali broj njih prihvatio da vjeruje, upućuje dovu Allahu u kojoj nevjernike naziva nasilnicima (*zālimūn*) i moli Allaha da im poveća zabludu u koju su pali i propast u kojoj su se našli. Iskazivanjem navedenih dijelova dove u restriktivnoj formi otkriva se srdžba poslanika Nuha prema svome narodu zbog njihovog upornog odbijanja da prihvate Allahovu vjeru. Zbog toga se poslanik Nuh ne obraća Allahu dovom iskazanom običnom imperativnom rečenicom: رَبِّ زد الظالمين ضللاً "Gospodaru, povećaj nasilnicima zabludu" i رَبِّ زد الظالمين تبارًا "Gospodaru, povećaj nasilnicima propast", nego na restriktivan način moli Allaha da nasilnicima isključivo zabludu i propast poveća, čime se istovremeno postiže i intenzivnije značenje dove.²¹

Drugi način restriktivnog izricanja dove u Kur'anu realizira se rečenicom koja počinje restriktivnim prilogom إِنَّمَا. Karakteristika ovoga načina izražavanja restrikcije jeste odsustvo negacije u takvome iskazu. Međutim, ovakvim načinom restrikcije postiže se jače i intenzivnije značenje iskaza koje seže do značenja zakletve poslije čega nema rasprave o predmetnom pitanju, nego prihvatanje izrečenog kao općepoznate stvari. Prilogom إِنَّمَا postiže se afirmativna restrikcija značenja u smislu ograničavanja svojstva na pojam ili pojma na svojstvo uz istovremeno implicitno negiranje svih drugih nespomenutih pojmova, odnosno svojstava. Ovakav način

²⁰ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'an al-Karīm*, 143-147. Al-Maydānī, *al-Balāgha al-ʿarabiyya...*, I, 400-409.

²¹ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'an al-Karīm*, 183-184.

iskazivanje restrikcije nalazi se i u Kur'anu u značajnom broju ajeta, dok se iskazan u formi dove nalazi samo u jednome ajetu:

إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ

Ja žal svoj i tugu svoju samo pred Allahom iznosim (Yusuf, 86).

Poslanik Jakub u navedenom ajetu svu svoju tugu i žalost zbog izgubljenog sina iznosi isključivo pred Allahom moleći se samo Njemu i tražeći utočište isključivo kod Njega.²²

Konciznost

Kur'anski molitbeni iskazi ističu se i konciznošću (*iğāz*) koja se kao stilističko sredstvo u kur'anskim dovama koristi prema potrebi, zavisno od situacionog konteksta u kome se dova izriče i ličnog stanja molitelja. Konciznost kao gramatičko-stilistička odlika, između ostalog, i kur'anskih dova pretpostavlja izricanje željenog sadržaja sa veoma malim brojem riječi, a postiže se najčešće restrikcijom (*qasr*) iskaza i elidiranjem (*hadf*) dijelova rečenice ili cijele rečenice molitbenog iskaza. Tako se u ajetu:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

Gospodaru naš, podaj nam dobro na Ovome svijetu (al-Baqara, 201)!

riječ *حسنة* (dobro) može odnositi na mnoge i raznovrsne blagodati, kao što su dobro dijete, korisna nauka, dobar bračni drug, dozvoljena opskrba, bogatstvo ili ispravno razumijevanje Kur'ana.

Konciznost molitbenog iskaza postiže se i elidiranjem dijelova rečenice, kao u ajetu:

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

I oni govore: – Čujemo i pokoravamo se; oprost nam, Gospodaru naš; Tebi ćemo se vratiti (al-Baqara, 285)!

u kome su elidirani objekti tako da navedeni ajet s elidiranim objektima znači kao da glasi: سمعنا ما جاءنا وأجبناه “Čuli smo ono što nam

je objavljeno pa smo to poslušali i pokorili se Tvojoj zapovijedi.” Inače, od svih dijelova rečenične strukture objekt se najčešće elidira u molitbenim iskazima.

Osim konciznosti samoga iskaza, rečenica se elidiranjem pojedinih njenih dijelova čuva i od opterećenosti onim što se ionako iz konteksta može razumjeti, ali i istovremeno podstiče na razmišljanje o značenju takvoga iskaza.

Elidiranje rečenice kao način konciznog izražavanja dove najčešće se javlja u kur'anskim kazivanjima i dijalogima, kao u ajetu:

فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

Pa zavapi u dubokoj tmini: Nema boga, osim Tebe, hvaljen neka si, a ja sam se zaista ogriješio prema sebi (al-Anbiya', 87)!

u kome se na početku implicira elidiranje rečenice: فكان ما كان من المساهمة والتعام: الحوت فنأدى في الظلمات “pa pošto je bilo to što je bilo s bacanjem kocke i gutanjem ribe, on zavapi u dubokoj tmini.”

Elidiranjem onog što je poznato ili onog od čega slušatelj nema posebnu korist ili onog što je ranije na nekom drugom mjestu spomenuto, molitbeni iskaz se čuva od duljenja, tako da se zbog toga eksplicitno iskazuje samo ono što je značajno, jer se ionako sve ostalo razumije iz konteksta u kome se realizira takav iskaz. Osim toga, elidiranjem se postiže stilistička izražajnost i lingvistička izvrsnost iskaza i istovremeno pokreće intelektualna aktivnost slušatelja.²³

Opširnost

Opširnost (*iṭnāb*) u izražavanju predstavlja, također, značajnu gramatičko-stilističku osobenost kur'anskih molitbenih iskaza. Realizira se kao navođenje ili ponavljanje riječi, sintagma ili cijelih rečenica čije prisustvo na prvi pogled može izgledati nepotrebno i suvišno. Međutim, navođenjem ovih dijelova u molitbenom iskazu

želi se istaći važnosti onog što se njima izriče. U kur'anskim dovama najčešće se javlja kao ponavljanje (*takrīr*) iste riječi ili sintagme više puta, kao u ajetima:

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ۝ رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

Gospodaru naš, mi smo čuli glasnika koji poziva vjerovanje; Vjerujte u Gospodara vašeg! – i mi smo vjerovali Gospodara našeg. Gospodaru naš, oprost nam grijehe naše i priredi preko loših postupaka naših, i učini da umremo zajedno s onima dobrim. Gospodaru naš, podari nam ono što si nam obećao preko poslanika Tvojih i na Sudnjem danu nas ne osramoti! Ti, doista, Svoja obećanja ispunjavaš (Al-Imrān, 193-194)

Ponavljanjem sintagme رَبَّنَا “Gospodaru naš” u navedenim ajetima, osim stilističkih efekata u smislu naglašavanja važnosti značenja navedene sintagme, istovremeno se iskazuje skrušenost molitelja, uvjerenje u uslišavanje dove i postizanje nagrade zbog truda uložene u prakticanje Allahove vjere i pokazivanja strpljivosti pred raznim vrstama poteškoća.

U molitbenim iskazima može se ponavljati i cijela rečenica, kao u ajetu:

وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

ITi nam odredi zaštitnika i odredi nam onoga ko će nam pomoći (al-Nisā', 75)!

u kome se radi isticanja skrušenosti i pokornosti ponavlja rečenica وَاجْعَلْ لَنَا “I odredi nam”.

Kao posebnu vrstu opširnosti (*iṭnāb*) u molitbenim iskazima predstavlja dodavanje rečenice prije iskazanoj molitbenoj rečenici (*tadyīl*) radi koroboriranja njenoga značenja. Ovakav način izražavanja posebno je raširen u kur'anskim dovama, kao u ajetima:

أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ

²² Ibid., 174-175.

²³ Bahiyya al-Lihyānī, *al-Du'ā' fi al-Qur'ān al-Karīm*, 241-242, 252 i 256. Faḍl 'Abbās,

al-Balāga: funūnuhā wa afnānuhā..., 462-463, 467 i 470-471. Al-Maydānī, *al-Balāga al-arabiyya...*, II, 29-30 i 39-40.

Ti si Zaštitnik naš, pa nam oprosti i smiluj nam se, jer Ti si bolji od svih koji praštaju (al-A'raf, 155)!

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِإِخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

(Musa) reče: – Gospodaru moj, oprosti meni i bratu mome i uvedi nas u okrilje Tvoje milosti, Ti si od milostivih najmilostiviji (al-A'raf, 151)! ili u ajetu:

رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

Gospodaru naš, Ti presudi nama i narodu našem po pravdi, Ti si sudija najpravedniji (al-A'raf, 89)!

U svim navedenim ajetima posljednja rečenica ima funkciju koroboracije i intenzifikacije značenja prethodne molidbene rečenice.²⁴

Zaključak

Rečenice kojima se u Kur'anu izriče molba upućena Allahu radi ostvarivanja različitih ciljeva, koje

se često označavaju i kao molidbene rečenice (*ḡumal du'a'iyya*), najčešće se iskazuju u formi koja odstupa od uobičajenog načina izražavanja. Ove se promjene realiziraju kao promjena reda riječi (*taqdim wa ta'hīr*) u odnosu na njihovu izvornu poziciju u rečenici, zatim upotreba različitih sredstava koroboracije (*ta'kid*) kojima se na različitim nivoima jezičke strukture postiže pojačano značenje određene riječi, sintagme ili cijele rečenice, zatim elidiranje dijelova rečenice (*ḥaḍf*) čime se postiže ekonomičniji i stilistički efektivniji iskaz, zatim upotreba determiniranih i nedeterminiranih riječi (*ta'rīf wa tankīr*) kojima se osim stilističkih efekata postižu i različita značenja, zatim restrikcija (*qaṣr*) koja pretpostavlja upotrebu određenih jezičkih sredstava kojima se ograničava značenje nekog svojstva na određeni pojam ili obrnuto, a radi postizanja određenog značenja, zatim konciznost (*iḡāz*)

koja pretpostavlja izricanje željenog sadržaja sa veoma malim brojem riječi i opširnost (*iṭnāb*) u smislu navođenja naizgled suvišnih riječi, sintagmi ili rečenica radi isticanja značenja koje ti dijelovi izriču. Molidbene rečenice se odlikuju i posebnim načinom nizanja u širem molidbenom iskazu, koji može biti bez veznika (*faṣl*) i sa veznikom *wa* (*waṣl*). Svim navedenim sintaksičko-semantičkim kategorijama, koje se označavaju i kao gramatički stilovi (*asālib naḥwiyya*) i predstavljaju gramatičko-stilistička obilježja i jezika kur'anskih molidbenih iskaza, postiže se, uz očuvanje osnovnog značenja takvoga iskaza i stilistički efektivnija rečenica i bolje razumijevanje značenja dove.

²⁴ Bahiyya al-Liḥyānī, *al-Du'a' fī al-Qur'an al-Karīm*, 260–263. Faḍl 'Abbās, *al-Balāḡa: funūnuḥā wa afnānuḥā...*, 481–482. Al-Maydānī, *al-Balāḡa al-'arabiyya...*, II, 60–65.

الموجز

الخصائص النحوية والأسلوبية للدعاء في القرآن الكريم

مصطفى يحييتش

إن الجملة التي تستخدم للتوجه بالدعاء إلى الله تعالى، غالباً ما تخرج في بنيتها الداخلية عن الأسلوب الاعتيادي في التعبير، وذلك من أجل تحقيق تعبير أسلوبياً أكثر فاعلية ودقة في المعنى. وغالباً ما يتجلى هذا الخروج في تقديم وتأخير الكلمات، وبتأكيد الكلمات أو العبارات أو الجملة بأكملها، ثم بحذف أجزاء من الجملة، وباستخدام الكلمات في صيغة التعريف والإنكار، وبال قصر والإيجاز، وأخيراً بالإطناب في التعبير، فضلاً عن أن الخصائص النحوية والأسلوبية المتميزة لجملة الدعاء تبرز من خلال ترتيبها ضمن مجمل نص الدعاء، والذي يمكن أن يكون بالفصل أو بالوصل. إن السمات النحوية والدلالية المذكورة، والتي توصف بالأساليب النحوية، تمثل خصائص نحوية وأسلوبية للغة القرآنية ذاتها، بحيث تتحقق في التعبير الدعائي القرآني الذي يتحقق به تعبير أكثر فاعلية وأفضل فهماً للدعاء، مع المحافظة على المعنى الأساسي لهذا التعبير. لذا فإن هذا العمل يتحدث بشكل رئيس عن الأساليب النحوية المذكورة باعتبارها الخصائص الأسلوبية والنحوية الداخلية المتميزة للدعاء في القرآن الكريم، من حيث كونها نوعاً خاصاً من أنواع الأدعية.

الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، الدعاء، الأساليب النحوية، الجملة في الدعاء، الدلالة النحوية، الخصائص النحوية والأسلوبية.

Summary

GRAMMATICAL AND STYLISTIC ASPECTS OF DU'A IN THE QUR'AN

Mustafa Jahić

Sentences by which we express a supplication to Allah are often given, for the sake of achieving stylistically more effective expression as well as for some additional meaning, in the form in which the inner structure of the sentence differs from its common structure. This is most often achieved through the change of the order of the words (*taqdim wa ta'hīr*), corroboration (*ta'kid*) of words, phrase or all of the sentence, or by elision of a part of the sentence (*ḥaḍf*), use of words in determined or undetermined mode (*ta'rīf wa tankīr*), restriction (*qaṣr*), concision (*iḡāz*) and finally prolixity (*iṭnāb*) in expression. Besides, supplication sentences as such have particular grammatical and stylistic features of their own expressed by a manner in which they line up to form a longer supplication, that may be without conjunction (*faṣl*) or with conjunction *wa* (*waṣl*). These syntactic and semantic features that are referred to as grammatical styles (*asālib naḥwiyya*) as well are also characteristics of the language of the Qur'an as they appear in the Qur'anic supplications. Thus the main meaning of the expression is preserved, style is more effective and the *du'a* is better understood. This article relates primarily about these grammatical and stylistic features as a particular inner characteristics of the Qur'anic *du'a* as a specific kind of supplication.

Key words: Qur'an, *du'a*, grammatical style, supplication sentences, syntactic semantics, grammatical and stylistic features